

TANULMÁNYOK A KÖZÉPMAGYAR KOR MONDATTANA KÖRÉBŐL

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 89.

TANULMÁNYOK
A KÖZÉPMAGYAR KOR
MONDATTANA KÖRÉBŐL

Szerkesztette

HAADER LEA – HORVÁTH LÁSZLÓ

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2008

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 89.

Sorozatszerkesztő:

KISS GÁBOR

Szerkesztette:

HAADER LEA, HORVÁTH LÁSZLÓ

Lektor:

MÁTAI MÁRIA

ISSN 1419-6603

ISBN 978-963-9902-16-9

© A szerzők, 2008

© Haader Lea, Horváth László, 2008

© TINTA Könyvkiadó, 2008

A kötet a T 48867 sz. OTKA pályázat támogatásával készült.

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Műszaki szerkesztő: Bagu László

TARTALOM

Bevezetés	7
BAKONYI DÓRA	
A szembeállító ellentétes mondat típus és a megosztó kapcsolatos szószerkezet típus nyelvtörténeti összefüggése	9
DÉR CSILLA ILONA	
A határozó(szó)i (alaptagú) szerkezeteket érintő grammatikalizációs változások a középmagyar korban	20
DÖMÖTÖR ADRIENNE	
A középmagyar kori minőségjelzői mellékmondatok	38
GUGÁN KATALIN	
A központi segédigék története a középmagyar korpusz tükrében	64
HAADER LEA	
Az alárendelő mondatok változási irányairól	77
S. HÁMORI ANTÓNIA	
Melléknévi alaptagú szószerkezetek középmagyar kori szövegeinkben	88
HORVÁTH LÁSZLÓ	
Vonzatok és változások az igei szerkezetekben	110
PÓLYA KATALIN	
A középmagyar kori kérdő mondatokról	120
WACHA BALÁZS	
Adalékok a XVII. századi magyar szórend előzményeinek és alakulásának jellemzéséhez, állapotának leírásához Kemény János önéletírásának és más szövegeknek a tükrében	130
Az idézett források jegyzéke	175

BEVEZETÉS

A középmagyar kor megnevezés a nyelvészeti korszakolásban a mohácsi vésztől a felvilágosodás kezdetéig (1526–1772) tartó időszakot jelenti; mindemellett a határokat semmiképpen sem szabad mereven kezelni. Ez a korszak a nyelvi változásokat befolyásoló tényezők és hatásaik tekintetében meglehetősen különbözik az ómagyar kortól.

A XVI. században Magyarországra is elért két olyan szellemi áramlat – a humanizmus és a reformáció –, amely az anyanyelvi kultúra kibontakozásának és a nyelvi egységesülés folyamatának jelentős lökést adott. Fontos eseményei a kornak, hogy elkészült a protestáns és katolikus teljes bibliafordítás, és létrejöttek az első grammatikák is. Az ómagyar kor műfaji homogenitásával szemben számottevően megsaporodtak a műfajok, és új irodalmi formák is alakultak. Az anyanyelvűségre és az egységesülésre nézve döntő változást hozott a könyvnyomtatás megjelenése és térhódítása, valamint az iskoláztatás jelentékeny terjedése is. Mindezek együttesen teremtettek meglehetősen új nyelvi helyzetet.

A középmagyar korról foglalkozó mondattani kutatások az ómagyar kort tárgyaló kötetek koncepciójának szellemében indultak el (Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I–II/1–II/2.*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1991, 1992, 1995.), azaz részletes történeti szinkrón metszetek elkészítésével. Ilyen jellegű mondattani leírás, nyelvi állapotfelmérés, amely egyben jelentős adatfeltáró munkát is magában foglal, a középmagyar korra nézve is nagyon kívánatos, részben azért, mivel a történeti adatbázisok (különösen a szintaktikai szempontúak) a magyar tekintetében teljesen hiányoznak, részben pedig azért, mert sem grammatikalizációs folyamatok igazolása, sem szociolingvisztikai vagy pragmatikai jellegű vizsgálatok nem végezhetők el részletes, jól adatolt leírás nélkül. A vizsgálati szempontok azonban – például az éppen említettekkel – bővíthetők, sőt bővítendőek; a nyelvi változással összefüggő elméleti megközelítések átalakulása pedig a grammatikakutatásban arra is lehetőséget nyújt, hogy egyes kérdéseket az új szemléletmód szellemében kísérleljünk meg megválaszolni.

A jelen kötet tanulmányait úgy állítottuk össze, hogy a vizsgálat tárgyát képező középmagyar kori nyelvi anyag színességével, műfaji-nyelvhasználati sokszínűségével párhuzamosan kutatásának változatos lehetőségeit is bemutassuk. Ezért a már kialakult szabályoknak megfelelően készült fejezetrészek (Dömötör Adrienne, S. Hámori Antónia) mellett kevésbé szigorú felépítésű tanulmányszerűbb fejezeteket (Dér Csilla, Pólya Katalin), egyes forrásokat, kérdéseket mikroszkopikus figyelemben részesítő tanulmányokat (Wacha Balázs, Horváth László), az anyaggal való szembesülésből kinőtt problématisztázó írásokat (Bakonyi Dóra, Gugán Katalin), valamint az ómagyar kor tapasztalatait is beépítő, a fejlődés irányát megrajzoló cikket (Haader Lea) is tartalmaz a kötet. A szerzők a középmagyar korról való foglalkozásból eredően grammatikai, pragmatikai, műfaj történeti stb. szempontból is publikáltak tanulmányokat, itt a mondattannal foglalkozókból válogattunk.